

LA QÜESTIÓ ESCOLAR A LES COMARQUES DE LLEIDA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA (Tres temes capitals).*

Jaume Barrull Pelegrí

L'escola es va convertir en un dels temes més constants i més estimats en la tradició regeneracionista espanyola: des de la Institución Libre de Enseñanza fins l'Escola Moderna, passant per l'obra de la Mancomunitat de Catalunya. El Liceu Escolar de Lleida, una obra estretament vinculada a la vida del seu fundador, Don Frederic Godàs i Legido (1879-1929), un dels homes claus, al mateix temps, de Joventut Republicana, s'inscriu, també en aquesta tradició.

Per tot això, no podia estranyar a ningú que l'escola fos un dels temes cabdals del programa republicà de 1931. Dos objectius van proposar-se cobrir els primers governs de la República: fer arribar l'escola a tots els sectors socials, preferentment a aquells que fins aleshores havien restat més abandonats; i reformar-la. Aquesta última qüestió, principalment el tema del laïcisme i l'expressa prohibició constitucional als ordes religiosos d'exercir l'ensenyança, va convertir la qüestió escolar en un dels problemes més enverinats del període.

Sobre tres temes importants voldria dirigir ara la meua atenció: les característiques més destacades de l'estat de l'ensenyament a les comarques lleidatanes; el debat entorn de la reforma escolar; i algunes iniciatives entre els mestres. Aquests, sens dubte es van veure esperonats tant per l'atenció que el nou règim pensava dedicar al tema, com pel debat que el canvi va provocar en distints sectors de la societat. Així per exemple, en començar el curs 1932-33, l'Associació de Mestres afirmava que:

«La instauració del règim democràtic que l'estat espanyol s'ha donat, ja per si sol reclama del ciutadà el sentiment d'una major responsabilitat en la satisfacció del seus deures com a tal, i en aquest sentit, a nosaltres ens imposa una major cura en la preparació cultural de les generacions futures per tal que esdevinguin suficientment dotades de la intuïció necessària, per a triar en cada moment aquells homes que hauran de guiar la societat espanyola amb més probabilitat d'encert (...) (1).

En l'aspecte més negatiu, l'analfabetisme, la Província de Lleida amb un 34,5% d'analfabets, se situava entre les províncies de Tarragona (36,4) i de Girona (33,8) i molt per damunt de la de Barcelona, que amb un 22,3% tenia l'índex més baix d'entre totes les províncies espanyoles. Ordenant les cinquanta províncies de més a menys, Lleida ocupava el lloc trenta-cinc. Era aquesta una lacra que afectava de manera més greu a les dones, car eren analfabetes en un 38,24 per cent del total, per un 28,94 dels homes. Si considerem l'analfabetisme en funció del

nombre d'habitants de cada poble (el quadre 1, es refereix a la Regió VIII), observarem que els índexs es mantenen a un nivell semblant, entre el 31,67 i el 28,67% entre els homes i el 41,02 i el 39,70% entre les dones, fins a les poblacions de més de 5000 habitants, on els índexs baixen considerablement, i proporcionalment més el femení. En resum, podem concloure que l'analfabetisme tant com un problema de classe, era també un problema de geografia (2).

Quadre 1

	homes	dones
Pobles fins a 500 h.	28,67	40,03
Pobles de 501 a 1000 h.	30,73	41,02
Pobles de 1001 a 2000 h.	31,67	40,71
Pobles de 2001 a 5000 h.	30,56	39,70
Pobles de 5001 a 10000 h.	23,08	29,78
Pobles de més de 10000 h.	25,08	31,93

Les xifres de les quals disposem sobre la situació escolar no són tan completes com desitjariem i fins i tot arriben a ser contradictòries. El fet que no existeixin dades –ni aproximatives– de l'ensenyament privat no depenent de les congregacions religioses, fa impossible determinar una qüestió fonamental: el grau d'escolarització, o dit d'una altra manera, quants nens no tenien plaça escolar. El fet que tampoc disposem de dades sobre població en estat escolar d'abans de 1931 fa impossible precisar l'obra de la República en un tema important: la reducció del dèficit escolar, un dels temes del qual més satisfets estaven els polítics republicans i que tradicionalment se'ls reconeix. Si ens cenyim ara a les comarques –i a la província també– lleidatanes, podem avançar que l'escola era present a gairebé tots els pobles, i que per tant, no se'ns planteja tant un problema de desescolarització important –potser amb l'excepció de Lleida ciutat– com de qualitat de l'ensenyament.

Quadre 2. Situació escolar a la Província de Lleida

Escoles Nacionals						Escoles Congregacions Religioses					
alumnes matriculats			nombre escoles			nombre mestres			alumnes matriculats		
any	nens	nenes	nens	nenes	mixtes	homes	dones	nens	nenes	nens	nenes
1927	16079	15595	191	201	327	387	390	4774	5467	—	—
1932	22362	17597	225	202	332	523	488	2341	4882	19	53
1933	18343	17139	226	233	242	490	486	—	—	—	—

FONTS: Per a 1927: *Anuario estadístico de España*, 1928 i *Memoria de la provincia de Lérida*, 1929. Per a 1932-1933: ensenyament oficial: *Anuario estadístico de España*, 1934; ensenyament religiós: *Anuario estadístico de España*, 1932-33.

A la Província de Lleida, l'any 1932, l'anomenada escola nacional absorbia el 63,76% dels nens escolaritzats; la xifra és molt alta, sobretot si tenim en compte que en el conjunt espanyol aquesta xifra era del 51,67% (3). Excloent 25 graduades de nens i 21 de nenes, la pràctica totalitat de l'escola nacional era unitària i encara un grup molt important, mixta. L'ensenyament regit per les congregacions religioses, el mateix any de 1932, absorbia l'11,52% de la població escolaritzada, una mica –el 16,35%– més extensa entre les nenes. En general els col·legis religiosos s'ubicaven als pobles més importants i es convertiren tot sovint en un entrebanc al desenvolupament de l'escola pública, esdevenint d'aquesta manera escoles úniques.

Tàrraga, per exemple, no comptava el 1931 amb cap escola graduada nacional, sinó que l'ajuntament mantenia uns contractes amb dues comunitats de religioses i amb els PP. Escolapis perquè aquests es fessin càrrec de l'ensenyament. La construcció d'unes graduades, es convertirà en una de les reivindicacions més sentides del republicanisme i de l'esquerra targarina, i per contra, el manteniment de l'estructura escolar imperant fins aleshores seria defensat decididament per les dretes.

A Lleida ciutat la situació escolar era força diferent. L'ensenyament privat cobria el 23,86% del cens escolar masculí i el 25,89 del femení; mentre que l'escola nacional cobria el 21,03% del cens masculí i el 16,81 del femení; l'escola oficial (municipal principalment) acollia el 6,11% del nens i el 3,36 de les nenes. Malgrat no poder-se precisar amb prou exactitud, crec que es pot afirmar que la ciutat patia un dèficit escolar (nombre de places) important, al voltant de les 1500 places; aquest dèficit devia ser més acusat a l'horta.

Si és difícil avaluar de manera exacta la situació escolar, encara ho és més precisar quina va ser l'*obra feta*. Aquí l'estadística oficial (*Anuario estadístico de España*, principalment) és realment confusa. Ens consta, però, que l'administració republicano-socialista (1931-33) va fer un notable esforç tant per millorar l'escola pública allí a on ja existia (noves construccions) com per fer-la arribar a noves poblacions. En el cas concret de l'ajuntament de Lleida, durant els primers dos anys va construir vuit noves escoles a l'horta i una a la ciutat, així com una ampliació important en un altra; en total venien a representar més de mil noves places escolars que juntament amb altres mil amb projecte, podien resoldre a curt termini el dèficit que patia el municipi. No se'ns amaga que l'ambició republicana era absorbir la població escolar fins aleshores en mans de les congregacions religioses (4), i que a aquesta aspiració responia en gran part l'expansió de l'escola nacional. El problema, més urgent però, de la desescolarització va anar endarrerint aquestes aspiracions i va deixar al descobert una certa improvisació dels polítics del primer bienni sobre aquest tema.

La reforma de l'escola, ja ho he assenyalat més amunt, va convertir-se en un dels temes més polèmics del període. Malgrat el risc de simplificar i passant per alt els matisos, ens aturarem, breument és clar, a analitzar alguns trets principals dels dos projectes escolars en confrontació.

El pensament catòlic:

Si en un primer moment la resistència de l'església i dels catòlics en general es va dirigir contra la política laica que el govern de la República va fer en el terreny de l'escola nacional, aviat es van retirar a defensar les posicions que els eren més pròpies: l'escola catòlica.

L'escola laica –o neutra, que deien aleshores– era el primer punt de fricció amb el pensament catòlic, ja que per aquest, el model laic no existia; l'escola laica era forçosament, i no només per la intenció dels seus promotors (era atribuïda principalment a la maçoneria):

«escola antireligiosa, escola atea, segons demostra l'experiència. Lloc de formació d'uns ciutadans que hi hauran après també a estar al marge de tota moralitat».

És interessant aquest últim paràgraf perquè lliga perfectament amb la concepció més general de la qüestió religiosa; aquesta transcendència que es donava i que implicava la concepció de la societat i fins i tot la seva supervivència. Per això no és estrany que un setmanari catòlic targarí qualifiqués la llibertat d'ensenyament «d'abús absurd» doncs, iguala «amb els mateixos drets la veritat i l'error».

La llibertat d'escola i els drets dels pares a l'educació dels seus fills, era, diguem-ho així, el segon fil argumental. Una i altra qüestió eren indissociables, ja que si els pares tenien el dret i el deure «de formar pedagògicament i espiritualment llur fillada», en bona lògica hi havia d'haver llibertat d'oferta perquè «l'elecció d'un mestre és una qüestió de confiança».

Per als pares catòlics la qüestió escolar revestia un caràcter particular, ja que d'acord amb les recomanacions dels senyors bisbes havien d'enviar els seus fills «únicament» a les escoles catòliques. Les anomenades *Mútues Escolars*, fundades per pares catòlics, serien la solució legal a aquest problema. Aquestes Mútues van néixer amb la intenció d'adquirir (per lloguer a les ordes religioses generalment) els edificis de les escoles religioses per després encomanar-les als seus antics claustres. Es van constituir Mútues Escolars a Balaguer i a Tàrraga (a l'assemblea celebrada a Tàrraga hi van acudir representacions d'Anglesola, Verdú, Bellpuig i Mollerussa); a les Borges, on també es van celebrar assemblees, van acabar per adherir-se a la de Tàrraga. El canvi d'orientació que les eleccions de 1933 van imprimir en la marxa de la República i en conseqüència a la política escolar, va frenar la iniciativa de les Mútues, ja que les coses quedaven, almenys de moment, tal com eren.

La campanya a favor de la llibertat escolar i de l'escola catòlica seria menada principalment, a les comarques lleidatanes, per la premsa d'Acció Social Popular, que es feia ressò de la Federació Catalana de l'Ensenyament Lliure. La Federació que agrupava a més de quatre-centes societats, tenia delegació a la Seu d'Urgell i a Solsona, però no a Lleida; no serà la primera vegada que Lleida quedava al marge d'algunes de les iniciatives dels altres bisbats catalans (5).

La resistència catòlico-conservadora a la reforma escolar es va traduir també en una dura resistència per mantenir la situació vigent fins aleshores, principalment oposant-se a la creació (o ampliació, en el seu cas) de noves escoles nacionals; a Tàrraga, per exemple, a través de l'ajuntament, controlat per les dretes. En defensa de la situació establerta els publicistes catòlics acaben utilitzant una argumentació contadictòria, perquè si una hora defensen la inhibició de l'Estat a favor de la iniciativa privada, una altra hora, afirmen que les ordres religioses *han suplit (...) les omissions dels governants* (6).

* Aquestes notes formen part d'un estudi més ampli sota el títol *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1931-1936)*, que ha estat presentat a la Facultat de Geografia i Història (Universitat de Barcelona) per obtenir el grau de doctor.

El pensament progressista:

La primera constatació que hem de fer en referir-nos al pensament republicà sobre l'escola, és que, en termes generals, no va dedicar a aquesta qüestió tanta atenció com els seus antagonistes de la dreta. La possibilitat que se'ls presentava de dur a la pràctica les idees que tenien sobre el tema, que se sintetitzaven en el concepte d'escola única, els devia auto-exculpar de polemitzar sobre el tema.

«L'escola ha d'ésser única. Socialment, perquè desaparegui la irritant desigualtat humana que fa que hi hagi escoles bones, mitjanes i dolentes per a cada classe social. No és possible que això sigui, i els homes han de començar a sentir-se germans als bancs d'estudi i el fill del jornaler i el de l'amo han de seure costat per costat. Políticament cal que l'escola sigui única, perquè desapareguin les escoles de secta, dogma, doctrina o partit».

El paràgraf, que és d'un discurs pronunciat al juliol de 1934 pel doctor Humbert Torres, defineix prou bé tant el model escolar proposat pels republicans, com els límits d'aquest model, principalment, pel que fa referència a la important càrrega d'idealisme (no d'ideal, sinó de poc real) que implica.

En un article de J. José Trens publicat a *Pla i Muntanya* de Balaguer, el novembre de 1932, es resumien algunes de les qüestions que la dreta plantejava. L'escola única era definida per l'articulista com,

«l'organització unitària de les institucions educatives d'un poble a fi que siguin assequibles a tots els seus membres, segons les aptituds i vocacions llurs i no segons la seva situació econòmica, social o confessional».

L'escola única, lluny de mirar els fonaments morals de la societat,

«és la que recull el veritable esperit cristià de cooperació, de tolerància, concòrdia i fraternitat que ha mancat sempre en la majoria de les escoles religioses».

Tres qüestions més són analitzades per José Trens. Quan la dreta afirma que *l'escola única és una escola d'ignorància*, diu l'articulista, s'està referint o bé a una cosa que no existeix, l'escola única a Espanya, o bé que no coneix d'altres realitats, escoles com les alemanyes, les ruses o les americanes, «que funcionen en règim d'unificació». No es pot negar, afirma, que quan des del camp catòlic es reclama la llibertat es fa des d'una posició moralment dèbil; l'església, havia

acceptat privilegis, quan la llibertat era restringida o negada als altres. No es pot oblidar, per últim, que l'escola pública, que tot sovint és criticada per la seva incapacitat en comparació amb la religiosa, no era el model que la República volia posar en marxa; ni tampoc, que l'Estat que va abandonar el tema de l'ensenyament, tot sovint a favor de l'escola religiosa, no era l'Estat republicà sinó el monàrquic.

Dues organitzacions, per últim, hem de destacar a l'hora de parlar dels mestres: el Grup de Mestres «Batec» i l'Associació de Mestres.

El *Grup de Mestres «Batec»*, havia nascut a Tèrmens, durant la Dictadura, a casa del mestre Vila. Hi eren, Palau Caselles, Patricio Redondo, Josep de Tapia, Salvador Ambrós i d'altres; es van donar el nom de *Grup Lliure de Col.laboració «Batec»* i si bé es definien com a Grup, aquest era absolutament obert i no tenia ni estatuts, ni direcció ni tant sols quotes. El fet que es tractés de mestres «nacionals» els va significar algun enfrontament amb mestres anarquistes, aquests, al contrari dels de «Batec», presentaven l'Escola Nova (o racionalista) com a una alternativa global a l'escola pública o nacional (7).

«L'actuació del grup –deia S. Ambrós– té dues finalitats. Primera, despertar en el poble l'amor a l'escola, obrir l'escola als vents del carrer, que sigui la llar de tots. Segona, adoptar els mètodes eficaços a les escoles i criticar-ne els resultats».

La principal activitat del grup era la trobada mensual, que se celebrava cada vegada en un poble distint. El matí tenia un caràcter de festa, de portes enfora, d'elogi de l'escola, de glossa de l'escola laica i única, festa en què es buscava la col.laboració de les associacions polítiques i socials de caràcter liberal i d'esquerra i dels ajuntaments, quan aquests eren regits per gent del mateix tarannà; en aquest acte es demanava la col.laboració dels pares per a la biblioteca, les cantines, el material o festivals. A la tarda, després d'un dinar de germanor, hi havia la sessió més pròpiament professional, s'examinaven les novetats, doctrinals i pràctiques, s'intercanviaven llibres, etc.; és a partir d'aquestes reunions com, per exemple, va ser conegut a les comarques lleidatanes Freinet, fis i tot, es va arribar a crear una «Cooperativa española de la técnica Freinet». No sé precisar si les reunions se celebraven exactament cada mes ni quantes se'n van fer, el fet és que el març de 1936 anunciaven la tercera d'aquell any; respecte a l'assistència tan sols de la reunió celebrada a Tèrmens el 20 de maig de 1934 diuen que hi van assistir quaranta persones, entre mestres i mestresses.

Si bé no va sortir com a portantveu del grup, ja que apareix com a «Revista quinzenal. Pedagogia i sociologia», va ser la gent de «Batec» els qui van animar «Escola», una revista que va aparèixer el 15 de febrer de 1932 «Escola» es presenta amb la mateixa estructura que les trobades

mensuals: defensa d'un model d'escola, tant des d'una perspectiva social com pedagògica, i s'ocupa també de qüestions més estrictament professionals. La mateixa revista en el número 1 —«Salut»— s'autodefineix prou bé:

«La nostra posició és clara. Un ideal: l'escola; un sentiment: el nen; un amor: la vida; un amic: el mestre; un company: el treballador; un daler infinit: avançar, avançar sempre, dretament, procurant en tot moment que no sigui a pas lent; si pot ésser millor que caminar, córrer» (8).

En aquest ambient van desenvolupar-se d'altres experiències organitzatives. No és estrany que defensors com eren de l'escola pública (i mestres nacionals la majoria) es veiessin atrets cap al sindicat socialista de l'ensenyament, fins i tot mestres de trajectòria llibertària; la FETE, va organitzar-se a Lleida (a l'acte de presentació trobem a Pau Xuriguera, Josep Bobet, Maria Carné, Josep Alcobé, Frederic Godàs, Josep Tàpia, Dolors Piera i Patrici Redondo) al desembre de 1933; tinc la impressió, però, que no va passar d'ésser una organització molt reduïda. A uns pressupostos semblants responia l'*Associació de Normalistes Ilerda*, molt influenciada pels estudiants del Bloc Obrer i Camperol; l'Associació va editar «Ilerda», de la que no devien sortir gaires números. Aquestes experiències, enllacen, si més no a través d'algunes persones amb altres experiències com eren, «Studi d'Art» i la revista «Art» o l'Ateneu Popular o més endavant amb la revista «Polèmica»; tot plegat va anar creant unes bases per una alternativa cultural d'esquerres, molt influenciada pel Bloc Obrer i Camperol, inèdita a Lleida fins aleshores. No seria just que no citéssim, com a una de les persones claus d'aquest moviment de renovació pedagògic i cultural, la professora Pepita Uriz, catedràtica de l'Escola Normal de Mestres.

D'un caràcter distint era l'*Associació de Mestres de la província de Lleida* que agrupava a l'Associació de Mestres de Cervera (l'any 1936 tenia 39 socis repartits entre la Segarra i l'Urgell), la de Tremp (41 socis el 1936), la de Sort (que tenia 15 socis el 1932), la de la Seu d'Urgell (25 socis), la de Balaguer, la de Lleida-Borges Blanques i la de Viella. De ben segur que les esperances que la República va desvetllar en el camp de l'educació i les realitzacions que els primers governs republicans van dur a terme, juntament amb les noves expectatives que obria l'Estatut d'Autonomia van donar nous ànims al magisteri nacional i a l'Associació en particular.

El caràcter marcadament professional de l'Associació es reflectia prou bé en «El Magisterio Leridano», la revista que l'Associació editava des del 1917 i que a principis del 1936 passaria a ser «El Magisteri Lleidatà». La revista tenia com a pàgines fixes les dedicades a anuncis oficials, nomenaments, etc.; si bé s'ocupava també de temes de pedagogia i d'altres relacionats amb l'escola i el magisteri en general. A més de la revista, l'Associació organitzava els anomenats Centres de Col.laboració, que eren reunions de caràcter pedagògic organitzades generalment pels mateixos mestres de la comarca; va col.laborar també amb la incipient Ràdio Lleida en temes

escolars; i a Lleida van organitzar, l'any 1936 el Casal del Mestre, on hi havia biblioteca, sala de reunions i conferències i un servei d'informació i secretaria. Potser no sempre el pas dels anys donen a cada cosa el seu valor, sinó que de vegades l'enfosqueix i en altres se'ns presenten amb una brillantor tampoc ben bé seva; a partir d'això, penso que l'Associació de Mestres, des d'un republicanisme i un pluralisme ideològic moderat, a banda i banda, va tenir una esplèndida actuació entre un sector –el magisteri– tradicionalment abandonat entre l'escalafó i cert menyspreu de la societat. L'associació va saber menar la seva activitat de manera eficaç en tres fronts distints: en les qüestions més gremialistes, en la renovació intel·lectual i humana de la professió i com a element integrador: professió-escola-societat.

Tres aspectes voldria destacar a l'hora de concloure aquestes notes. En primer lloc, la República va significar, principalment durant els governs Azaña, un esforç de renovació escolar important, si es vol, amb una forta càrrega d'utopia que atribuïa a l'escola uns efectes regeneradors de la societat una mica abstractes, però molt arrelats en la tradició republicana (i esquerrana) espanyola. Com a conseqüència d'aquest esforç, el magisteri va experimentar un fort impuls renovador que es va traduir en noves i diferents experiències.

En segon lloc, les possibilitats democràtiques del nou règim van obrir noves expectatives de renovació pedagògica i cultural. Expectatives i experiències que en altres indrets del país comptaven ja amb una certa tradició, però que aquí, a Lleida, eren inèdites.

Per últim, la política republicana que afectava a l'hegemonia ideològica (qüestions religiosa i escolar, aspectes relacionats amb els costums, etc.), havia de convertir-se en un dels temes més esquerps del període. Tot sovint, fins i tot des de posicions simpatitzants amb la causa de la República, s'ha atribuït a la reforma escolar un paper important en la crisi del règim, al temps que ens la presenten com un problema artificial i no com una de les veritables i necessàries reformes. La qüestió, doncs, no es planteja tant, com ho vol, entre problemes «importants» (fonamentalment econòmics, i que els republicans no havien encarat amb decisió) o problemes «secundaris» (relacionats amb l'hegemonia ideològica), sinó al voltant de la legitimitat democràtica per governar a partir d'unes bases distintes a les imperants fins aleshores. Defensar que la reforma agrària o la crisi econòmica són temes importants i assenyalar els ideològics com a secundaris, se'ns presenta com un esforç per buidar de contingut qualsevol possibilitat de reforma democràtica. Un altre tema seria, és clar, la viabilitat d'aquestes reformes sense haver alterat abans el poder econòmic.

Universitat de Barcelona, octubre 1984.

- 1) *El nou curs*.– «El magisterio leridano» (Lleida), n. 634 (15 novembre 1932) pp. 1-2.
- 2) Hem de tenir en compte que estem parlant de xifres absolutes, és a dir, que sumen també aquells habitants que són analfabets d'ofici, és a dir, els menors de 5 anys. En el Cens de 1930 aquests representen el 17,69% entre els analfabets homes i el 21,07% entre les dones.
- 3) Situació escolar per províncies. 1932

	Població Escolar	Població Escolaritzada Escoles Nacionals (Per 100)	Congregacions Religioses (Per 100)
Barcelona	334015	26,18	14,62
Girona	61733	50,88	18,80
Lleida	62664	63,76	11,52
Tarragona	59640	62,01	15,63
Espanya	4377778	51,67	8,04

FONT: *Anuario estadístico de España*, 1934, per a les escoles nacionals i el 1932-33 per a les escoles regides per una congregació religiosa.

- 4) «Comprendreu –deia el conseller-regidor de cultura de Joventut Republicana– que el nostre principal objectiu està en treure l'ensenyament de mans de les ordres religioses i fer que aquestes siguin suplides quan menys, per mestres degudament autoritzats per la República». P. Xuriguera) Parramona: «El que ens diu el conseller regidor de cultura senyor Juli Barverà».–*El País* (Lleida).– n. 16060 (23 juny 1934) p. 1.
- 5) No podem analitzar cadascun dels arguments fets servir durant la polèmica, però la relació almenys d'alguns dels articles publicats per «Acció» de Balaguer durant l'any 1933, ens pot orientar sobre per on anaven els trets: *Els catòlics belgues i l'escola lliure i cristiana, L'escola única i el socialisme, L'escola única i l'esperit català, El naturalisme pedagògic, La maçoneria i l'escola laica, L'escola laica no existeix, Ara si que tindrem una escola magnífica*.
- 6) Ferran Razquin: *La substitució de l'ensenyança religiosa*. «Avant» (Cervera, n. 78/9 (9 juliol 1933) pp. 2-3.
- 7) De la primera època d'«Acràcia» de Lleida (1933-34) van sortir 35 números. Malauradament, però, amb els exemplars que he pogut consultar no es pot reconstruir la polèmica entorn a l'escola pública-escola racionalista, però tinc constància que aquesta es va produir i que s'hi va veure implicat Patricio Redondo.
- 8) No sé quants números van arribar a sortir d'«Escola», jo n'he localitzat set. En aquests números, i d'entre altres, es van publicar aquests articles: J. Santaulària, *Concepte de la llibertat del nen segons la història, l'església i nosaltres*; J. Borràs: *Professionalisme i espiritualitat*; P. Tarragó: *Del ideal en la educació*; M. Areste: *El problema sexual a la escuela*; J. Ambrós: *L'escola nova*; J. Pach: *Por la escuela única*; S.V. Baldoví: *Cuestiones psico-psico-pedagógicas*; L. Vilalta: *Filologia*; J. Pach: *Educación sexual*; J. de Tapia: *El libro y la lectura*; M.D. Piera: *Entorn del nen. La peresa*.